

EL TÀNDEM MARIA-EVA EN LA *VITA CHRISTI* DE SOR ISABEL DE VILLENA

THE MARIA-EVE TANDEM IN THE *VITA CHRISTI* OF SISTER ISABEL DE VILLENA

Rafael Alemany Ferrer^{a*}

Fechas de recepción y aceptación: 23 de julio de 2021 y 31 de agosto de 2021

Resum: La *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (1497) presenta la biografia de Jesús i de la seua mare, Maria, com la materialització en la Terra del pla dissenyat per Déu en el cel per a possibilitar la redempció del gènere humà, sumit en desgràcia ran de la comissió del pecat original. D'acord amb la tradició cristiana, Eva en va ser la responsable principal, mentre que, en el pol oposat, la Verge Maria contribuï de manera decisiva a esmenar-lo en acceptar esdevenir l'instrument necessari de l'encarnació de Déu en Jesús, perquè amb la seua passió i mort redimira la humanitat caiguda. En l'obra de sor Isabel l'antítesi entre aquests dos personatges femenins es difumina de manera notable, mitjançant el *feeling* que s'estableix entre les dues dones, ara absolutament compromeses en la restauració de l'ordre que una d'elles havia trencat temps enrere.

Paraules clau: Isabel de Villena, *Vita Christi*, Maria, Eva, redempció.

^a Departament de Filologia Catalana i Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Universitat d'Alacant.

* Correspondència: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana i Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Campus de Sant Vicent del Raspeig. 03080 (Alacant). España.

E-mail: rafael.alemany@ua.es

Abstract: The *Vita Christi* of Sister Isabel de Villena (1497) presents the biography of Jesus and his mother, Mary, as the materialization on Earth of the plan designed by God in Heaven to enable the redemption of mankind, sunk in disgrace as a consequence of original sin. According to the Christian tradition, Eve was the main person responsible for this, while, at the opposite pole, the Virgin Mary contributed decisively to amend it when she agreed to become the necessary instrument of the incarnation of God in Jesus, so that with his passion and death redeemed fallen humanity. In the work of Sister Isabel, the antithesis between these two female characters is blurred considerably, through the *feeling* that is established between the two women, now absolutely committed to the restoration of the order that one of them had broken a long time ago.

Keywords: Isabel de Villena, *Vita Christi*, Maria, Eva, redemption.

1. EVA/AVE

Uns trenta-set anys abans de la publicació pòstuma de l'*editio princeps* de la *Vita Christi*¹ de sor Isabel de Villena (1430?-1490), el seu paísà i metge de prestigi Jaume Roig (ca. 1407/09-1478), amb el qual estigué relacionada (Fuster 1968, pp. 175-212), entretenia el lleure forçós a Callosa d'En Sarrià² amb l'escriptura de l'*Espill*³. Aquesta enginyosa narració en vers, a través de la qual s'articula un discurs misogin i misògam farcit d'elements còmics i satírics, esdevé, juntament amb el tractat doctrinal *Arcipreste de Talavera* (1438), d'Alfonso Martínez de Toledo⁴, un dels exponents literaris més reeixits

¹ Villena (1497). Al s. xvi se'n feren altres dues edicions (Villena, 1513; Villena, 1527). A partir del s. xx, s'han publicat, fonamentalment, les edicions completes de Miquel i Planas (Villena, 1916) i Escartí (Villena, 2011). Aviat, sembla, comptarem amb l'edició crítica de Hauf, que tot just ara enllesteix l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Per a una aproximació de conjunt a l'autora i a la seua obra, podeu veure Cantavella (2011, 2015a i 2015b), així com les pàgines introductòries de Pere M. Orts a l'edició d'Escartí (Villena, 2011, pp. 7-13).

² Hi sojornava intermitentment entre 1459 i 1460, tot fugint de l'onada de pesta que patí València durant aquests anys. Vegeu la introducció de Carré a Roig (2014, p. 25).

³ En disposem de les edicions modernes fonamentals de Peirats (Roig, 2010) i Carré (2006 i 2014). Per a la biografia de l'autor, remet als estudis introductoris d'aquestes edicions.

⁴ Fàcilment accessible a través de les edicions de González Muela (Martínez de Toledo, 1970) o de Gerli (Martínez de Toledo, 1979).

d'una de les perspectives –l'antifemenina– de la *querelle des femmes*⁵ en les literatures hispàniques quatrecentistes (Solomon, 1998).

En el llibre tercer de l'*Espill*, el més extens dels quatre que el conformen, el narrador i protagonista dels dos primers llibres i del quart, conta com, una nit, desvetlat mentre cavil·la amargament sobre el seu frustrant destí amb les dones, sent en un estat d'entreson la veu de Salomó. Aquesta prestigiosa i experimentada figura bíblica, que hi adopta el paper d'*auctoritas*, pren la paraula per a adreçar-li tota una argumentada i prolixa lliçó, en clau misògina, amb la finalitat de dissuadir-lo definitivament de l'obsessió persistent en les dones i en el matrimoni.

En un passatge de la intervenció de Salomó, aquest al·ludeix a Eva, la responsable del primer pecat de la humanitat, per haver cedit a la temptació del dimoni, haver desobeït el mandat diví de no traspassar certs límits prohibits i haver fet incórrer Adam en aquesta mateixa greu falta (*Gn* 3, 1-7). En la tradició cristiana, el pecat original suposa la pèrdua de la santedat i de la justícia pristines –i, per extensió, la benaurança permanent– tant per als qui el cometeren com per a tota la seua descendència. Però la noció d'un Déu justicier que castiga els qui el desobeeixen, pròpia de l'Antic Testament, troba en el Nou la seua contrapartida en la noció d'un Déu misericordiós, que s'apiada de les febleses humanes i té la grandesa de perdonar-les sempre que hi haja una penitència prèvia. És en aquest marc on s'inscriu el concepte teològic de la redempció de la humanitat, a través de l'encarnació de Déu en un home, el seu fill Jesús, nascut de Maria, a qui correspondrà la missió de sacrificar la seua vida com a preu de la restauració moral del gènere humà.

Val a dir, doncs, que, tradicionalment, s'estableix una mena d'antítesi entre aquestes dues dones protagonistes dels textos sagrats, Eva i Maria. Mentre que la primera té un munt de connotacions negatives, en la mesura que, amb la seua actuació indeguda, provocà una mena de captivitat eterna de tots els

⁵ Denominació originària –s'encunyà a França– del controvertit debat literari i acadèmic que s'estén arreu d'Europa des de finals del s. XIV fins al s. XVIII, i que es manifesta, per una part, a través d'unes obres en què es defensa una consideració filògina de la dona i, per altra, en unes altres que, pel contrari, adopten una perspectiva misògina. En alguns casos, els dos punts de vista s'oposen dins d'una mateixa obra. Per al debat en les lletres catalanes medievals, vegeu Cantavella (1987).

éssers humans, la segona, en canvi, connota positivitat en grau superlatiu, en tant que esdevingué l'instrument necessari de l'alliberament d'aquests, des del punt i hora en què acceptà ser la mare mortal del fill de Déu redemptor.

D'acord amb aquesta línia de pensament, en el passatge de l'*Espill* esmentat més amunt, en què es fa referència a Eva, Salomó la contraposa a la figura de la Verge Maria, tot subratllant com aquesta fou concebuda excepcionalment sense la taca del pecat original, en atenció al destí extraordinari de ser la mare de Déu fet home que tenia reservat (vv. 10772-10810). L'antítesi entre les dues dones es formula, particularment, en aquests versos: “*Ave*, debades,/ l'àngel no dix./ Aquell seguix/ fel relador,/ embaxador/ de Déu primer./ *Ave*, certer, capgirant Eva” (vv. 10786-10793).⁶ S'hi al·ludeix a la fórmula de salutació *Ave* usada per l'arcàngel Gabriel quan anuncia a Maria que seria mare de Jesús, i, mitjançant un joc de paraules, l'oposa al mot *Eva*, amb una suposada etimologia que el relaciona amb l'onomatopeia *Vae*, la qual, al seu torn, evoca el triple crit (*Ve*⁷) que, segons l'*Apocalipsi*, l'àguila de Patmos⁸ emeté per a lamentar-se dels pecats de la humanitat (Ap 8, 13).

Per tant, en un imaginari col·lectiu que es remunta a la nit dels temps i arriba fins als nostres dies, Eva i Maria són com la cara i el revés d'una moneda. La primera és la dona que no va saber vèncer la temptació del dimoni i incorregué en un pecat de desobediència a Déu, acció que aquest castigà amb la pèrdua de la benaurança originària, no sols d'ella i del seu home Adam, a qui ella arrossegà també a pecar, sinó, així mateix, de totes les generacions futures descendents d'aquests. La segona, pel contrari, és la dona que, amb la seua aquiescència, accepta ser l'instrument de què Déu es val per a encarnar-se en home i dur a terme el restabliment de l'orde romput pel pecat d'Eva i Adam.

⁶ Cite per l'edició de Peirats (Roig, 2010). Vegeu la nota d'aquesta mateixa autora a Roig (2010, II, p. 418) i, a idèntic propòsit, el que assenyala Carré (Roig, 2006, pp. 731-732): “El joc de paraules *Ave-Eva* apareix ja al s. VII o VIII en l'antífona “*Ave Maris Stella*” [...] i la trobem en molts textos literaris, com les *Cantigas* d'Alfons X el Savi o el *Maldit bedit* de Cerverí”.

⁷ Equivalent a la interjecció *Ai*.

⁸ La petita illa grega on, segons l'*Apocalipsi*, va ser desterrat sant Joan.

2. LA REDEMPCIÓ, EIX CARDINAL DE LA *VITA CHRISTI*

La *Vita Christi* de sor Isabel de Villena és una obra devocional de caràcter cristocèntric,⁹ relacionable amb la *devotio moderna* (Hauf, 1981) i amb l'espiritualitat franciscana (Hauf, 1998). S'inscriu en les coordenades conceptuais i estètiques del gènere homònim que tant d'èxit va assolir a l'Europa tardomedieval, gràcies a exponents tals com l'anònim *Meditationes vitae Christi* (ca. 1300)¹⁰, l'*Arbor vitae crucifixae Jesu* d'Ubertí de Casale (1305-1325; 1a ed. 1485) o les *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, “el Cartoixà” (ca. 1348/68; 1a ed. 1472)¹¹ –totes aquestes obres en llatí–, i de Francesc Eiximenis (ca. 1399/1406) –aquesta en català–, entre d'altres (Hauf, 1990a, pp. 323-326; Hauf, 1991), que, en alguna mesura, va poder conèixer i aprofitar la nostra autora (Hauf, 1990b).

Al llarg de les pàgines del seu llibre, sor Isabel ofereix la biografia de Jesús i de la seua mare, Maria, com el resultat de l'execució en la Terra del pla dissenyat per Déu en el cel per a possibilitar la redempció del gènere humà, sumit en desgràcia ran de la comissió del pecat original d'Eva i Adam. La finalitat primordial de l'obra no és tant, doncs, donar a conèixer la vida de Jesucrist *per se*, sinó com a reflex dels designis sobrenaturals superiors que l'expliquen i justifiquen, alhora que com a paradigma edificant al servei, primordialment, de la meditació contemplativa del destinatari model (Hauf, 2006; Escartí, 2016; Peirats, 2019): les monges clarisses del monestir de la Santíssima Trinitat de València, del qual l'autora va ser abadessa de 1463 fins a la seua mort en 1490.

⁹ El cristocentrisme és un moviment religiós fomentat per sant Bernat i popularitzat pels ordes mendicants. “Sus máximos exponentes, como San Buenaventura o Ubertino de Casale, trataron de reconciliar la especulación teo-lógica con una fe que aspiraba a la identificación inmediata del creyente con la vida de Jesús, mediante la rememoración continua y pormenorizada de los hechos de la salvación” (Aichinger, 2003, p. 58).

¹⁰ En els temps més recents ha estat atribuït a Johannes de Caulibus per l'autora que n'ha fet l'edició crítica (Stallings-Taney, 1997), una proposta matisada, no obstant, per McNamer (2009).

¹¹ Joan Roís de Corella en va fer una versió lliure en català a les acaballes del s. xv, els quatre volums de la qual s'anaren publicant entre el 1495 i el 1500) (Furió ed., 2018; Roís de Corella ed., 2020).

A la llum de l'objectiu que acabe d'assenyalar, s'explica alguna peculiaritat de l'estructura interna de l'obra que, potser, no sempre s'ha interpretat de manera plenament satisfactòria. Em referisc, en particular, al fet que els deu capítols inicials, que constitueixen la primera part de les sis en què es pot dividir la *Vita Christi*¹², abracen la seqüència que s'estén des l'engendrament prodigiós de Maria fins a les esposalles d'aquesta amb Josep.

Aquesta manera de començar el llibre no es pot entendre només com una mostra de l'enorme importància que sor Isabel atorga a les dones, en general, i a la Verge, en particular, en la *Vita Christi*¹³, sinó que respon a una exigència lògica de la jerarquització d'interessos de l'autora a l'hora de dissenyar el full de ruta del seu relat. És a dir, si, com he dit, el gran objectiu de la *Vita Christi* és explicar novel·ladament com es va concebre i desenvolupar el procés redemptor, sembla fora de tot dubte que l'autora havia de dedicar-ne els primers capítols a Maria, ja que, no debades, aquesta és el mitjà de què se serveix Déu per a encarnar-se en l'home que farà possible superar amb èxit els efectes perniciosos del primer pecat. És, doncs, per això que l'engendrament miraculós –com veurem més avant– i posterior naixement de la Verge, com a dona excepcional i sense taca pel singular destí que li espera, es produeix just en el moment en què Déu, misericordiós, considera que ha arribat l'hora de

¹² A banda d'aquesta primera part (capítols I-X), tot i que l'obra no presenta cap divisió explícita en parts, sinó tan sols en capítols, en podem distingir altres cinc. La segona comprén els 52 capítols (de l'XI al LXIII) que narren *in extenso* l'engegament del procés de la redempció com a fruit d'un treball col·laboratiu que compta amb el concurs de personatges de l'esfera celestial, de la terrenal i dels llimbs; la tercera abraça els 41 capítols (LXIV-CV) dedicats al naixement i a la infantesa de Jesús; la quarta, els 24 capítols (CVI-CXXX) referits a la seua vida pública; la cinquena, no gratuïtament la més extensa perquè implica la culminació del procés redemptor, conté els 143 capítols (CXXXI-CCLXXIV) del relat minuciós i detallista de la passió, mort, resurrecció i ascensió de Jesucrist; finalment, la sisena, abraça els 16 capítols (CCLXXV-CCXCI) que s'ocupen de la vida de Maria des de l'ascensió del seu fill fins a la mort i assumpció d'aquesta.

¹³ Entre l'extensa bibliografia sobre el paper de les dones en la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la perspectiva filògina que hi adopta l'autora, podeu veure, entre d'altres: Fuster (1968, pp. 153-174); Cantavella (1986); Alemany (1992; 2012); Esteva (2016). Quant al perfil concret i el paper rellevant de Maria en aquesta obra, tracten diversos aspectes d'interès estudis com els de Papa (1994), Graña (2011; 2016), Arronis (2012) o Twomey (2013).

posar fi a les penes i càrregues que suporten els éssers humans des de la falta comesa per Adam i Eva, tal com indica la veu narradora:

[...] venint e acostantse la plenitud del temps, per nostre senyor Déu ordenat, en lo qual sa majestat deliberava entendre en la reparació e salut de natura humana, e que, per a fer aquesta obra tan alta, era necessari sa clemència devallàs en la terra de la captivitat, on eren exel·lats los miserables fills de Adam [...] (I, p. 9).¹⁴

Sense aquests primers deu capítols que serveixen de presentació de Maria i de les seues virtuts extraordinàries, així com del seu engendrament miraculós, difícilment podríem entendre plenament que aquesta siga una referència constant i esperançadora en l'operació que Eva i Adam activen en els capítols immediatament posteriors (XI-XIX), quan resolen oferir-la a Déu com a esposa i, alhora, mare del seu fill mortal. O, en altres paraules, és necessari que al lector li siga presentat l'excepcional personatge de Maria, amb totes les hipèrboles elogioses que el cas exigeix, abans que se l'informe que serà la dona triada com a fautora indispensable del procés redemptor.

3. MARIA, INSTRUMENT NECESSARI DE LA REDEMPCIÓ

La vinguda al món de Maria és el resultat d'un pla sobrenatural disposat per a la restauració de l'estat de coses que el pecat primigeni havia fet malbé. Una de les claus d'aquest pla consisteix a propiciar el naixement d'una dona, ella, que ha d'acceptar ser la mare humana d'un ésser, Jesús, encarnació de Déu en el món (Arnau, 2001). El paper del fill de Maria serà, a més de predicar una proposta ètica alternativa a l'establerta pels poders dominants i superadora de la vella llei veterotestamentària del poble jueu, acceptar immolar-se com a preu del rescat de la humanitat, després de la caiguda moral d'aquesta ran del pecat original.

¹⁴ Totes les citacions del text de la *Vita Christi* procedeixen de l'edició d'Escartí (Villena, 2011), que és substancialment fidel a la de Miquel i Plana (Villena, 1916), tot i que en modifica l'ortografia i la puntuació. Al final de cada cita indique, entre parèntesi, el capítol (en números romans) i la pàgina (en xifres aràbigues) corresponents.

Com a dona destinada a un objectiu tan elevat, Maria se'ns perfila, ja des d'abans del seu naixement, com un ésser singular, únic. Els qui, a la fi, esdevindran els seus pares, Joaquim i Anna, ja d'una edat avançada, no poden tenir fills i, per això, ell se separa d'ella, fins que un àngel s'hi presenta i l'assabenta que Déu:

vol e mana que vós, senyor Joaquim, torneu a la muller vostra, qui ab tanta dolor haveu deixada, la qual concebrà de vós una filla de tanta excel·lència e dignitat [...] que nenguna persona no pot dir que ans d'aquesta senyora hi haja hagut semblant a sa senyoria en tot lo universal món, ne après, en lo esdevenidor temps, egual a sa mercé nenguna no es trobarà (I, p. 54).

Després de l'anunci d'aquesta paternitat inesperada, l'àngel li explica les circumstàncies especials en què es produirà l'engendrament de la xiqueta, ja que serà concebuda lliure de l'estigma del pecat amb què, des d'Adam i Eva, naixen tots els mortals:

en la concepció sua no vol sa majestat sia oït colp de martell ni de ferro, car aquell feixuc e pesat càrrec de l'original pecat en sa mercé no serà trobat, ni colp de martell de nenguna culpa en ella no serà sentit (I, p. 55).

Tot seguit, l'àngel fa el mateix anunci a Anna, la futura mare: “nostre senyor Déu vol que concebau una filla tan singular, que pecat original, venial ni mortal en ella jamás serà trobat” (I, p. 58). Hi observem, per tant, com els fets que precedeixen el naixement de Maria ja preludien la singularitat pròpia de la figura d'aquesta: és fruit d'un matrimoni estèril que, miraculosament, pot engendrar-la fora de tot pronòstic; però, sobretot, serà beneficiària d'una concepció immaculada, tal com corresponia a qui estava destinada a ser la mare de Déu encarnat i redemptor.

Amb aquests antecedents, ja una vegada en el món, la connexió i complicitat de Maria amb el projecte teològic de la redempció s'inicia des de quasi la primera hora de la seua existència i s'estén, sense solució de continuïtat, fins a la mort del seu fill Jesús en la creu i resurrecció posterior, que suposa la culminació exitosa del pla. La capacitat creativa de sor Isabel i la seua voluntat didàctica (Escartí, 2016) a l'hora de subratllar els valors de Maria, li permet recórrer a seqüències fantàstiques que, a desgrat de la seua inversemblança,

posseeixen una gran capacitat d'impacte. N'és una mostra eloqüent la que ens presenta la xiqueta, abans d'haver complit els tres anys¹⁵, absorta en la contemplació imaginada¹⁶ de la trista sort de la humanitat, privada de tot bé, i pregant a Déu perquè se n'apiade i pose remei a aquesta penosa situació mitjançant la seua vinguda al món:

[...] ella pensava e contemplava les misèries e dolors de natura humana, e com era caiguda d'aquella altea de gràcia e posada en ira del seu creador, e quants mals e dans, així corporals com espirituals, havia encorregut per aquesta causa. E açò turmentava tant la sua piadosa ànima, que abundava en tanta aflluència de llàgrimes que lo seu cor e cap fonia, tot demanant misericòrdia a nostre senyor Déu, que li plagués remeiar e guarir aquella cruel dolor e malaltia enfeccionada, devallant d'Adam e comprenent tots los fills seus; la pudor de la qual infecció havia tancades les portes de paradís, e no s'hi trobava en la terra qui obrir-la'ls pogués ni llavar l'empaig d'aquella, si la sua clemència no ajudava en esta faena [...] (IV, p. 62).

Les línies citades anticipen un extens i elaborat passatge que es desenvolupa al llarg dels capítols VI, VII i VIII. Maria, ara ja amb tres anys complits (V, 63), és conduïda al temple pels seus pares perquè hi residisca i s'hi eduque en el servei a Déu. Per a accedir al recinte sagrat, cal pujar una escala de quinze graons, que la xiqueta, amb l'ajut de diverses virtuts, va pujant, al temps que, simultàniament, canta els quinze salms graduals, un per graó. L'estructura d'aquest passatge ofereix un esquema únic que es reitera amb una simetria notòria en quinze seqüències, cadascuna de les quals correspon a un escaló i salm: una virtut, que varia en cada cas, indueix Maria a “pregar estretament per natura humana” (VI, p. 65), cosa que ella fa de bon grat. No hi ha ni una sola d'aquestes quinze seqüències en què, d'una manera o d'una altra, no s'al·ludisca al pecat original i a les seues conseqüències catastròfiques, així

¹⁵ És, posteriorment, al principi del capítol V (p. 63), quan se'ns informa que la xiqueta ja té aquesta edat.

¹⁶ Precisament, la contemplació o visualització mental d'escenes o situacions de gran impacte emocional, recollides pels textos sagrats o per la tradició piadosa, és una de les característiques del mètode franciscà de meditació, tal com evidencia tota la *Vita Christi*, especialment en els episodis de la passió (Aichinger, 2003).

com a la necessitat de la redempció del gènere humà, que la xiqueta implora a Déu d'una manera emfàtica i insistent. En són una mostra, a tall d'exemple, les paraules que Prudència adreça a Maria quan aquesta es disposa a pujar el huité graó:

—Excel·lent senyora, ja sap vostra altesa que, com nostre senyor Déu, creant l'home, li donà aquella insigne casa de paraís terrenal per posada, a ell e a tots sos fills, e lo dit Adam, no content d'aquesta bella posada, volgué's metre en aquella que la majestat divina havia edificada sols per a si mateix, ço és, la ciència e saber seu divinal, en la qual casa no vol que nenguna creatura y entre; e per aquesta gran presumpció e desllealtat mereixqué Adam perdre la casa pròpia e tota sa heretat per a ell e a tots sos fills [...] (VII, p. 69).

Tot seguit, la xiqueta, “havent molta compassió del desaventurat cas d'Adam” (VII, p. 69) reacciona amb un prec explícit al Senyor perquè s'encarne i davalle al món terrenal per a redimir les criatures humanes:

[...] car negú no pujarà en lo cel, fins vós, clement Senyor, siau devallat, e prengau e ajusteu a vós la carn humana, e aquella unida a la magestat vostra, la munteu e la façau seure *ad dexteram Dei patris omnipotentis*. E llavors, Senyor, feta aquesta unió, l'home haurà salconduït d'entrar e mercadejar e habitar en lo regne vostre, per los mèrits infinits de la magnificència vostra (VII, p. 69).

Aquesta primera part de la *Vita Christi* conclou (cap. X) amb un altre element argumental d'interès: les esposalles de l'ara ja adolescent Maria, amb “lo sant prohom Josep”, de seixanta anys, qui, davant la persistència de la jove a preservar de per vida la seua virginitat, assumirà més bé el rol de custodi d'aquesta que el d'un marit convencional. El gran paper reservat a Josep serà un altre: esdevenir, en la pràctica, el pare humà de Déu encarnat al si de la seua muller, sense la seua intervenció.

Així, doncs, els deu primers capítols de la *Vita Christi*, centrats en el naixement i la infantesa de Maria, responen a una finalitat que va molt més enllà d'un hipotètic propòsit d'exhaustivitat biogràfica de sor Isabel a l'hora d'escriure una vida de Jesús, que l'hauria duta a retrotraure's a l'engendrament. Així mateix, tampoc es poden explicar tan sols com una opció de l'autora coherent amb l'inequívoc punt de vista profemení i, en particular, d'exaltació de la devoció

mariana que impregna tota la seua obra¹⁷. Si la matèria d'aquests és la que acabem de resumir, és per una exigència lògica de l'esquema dissenyat per sor Isabel a l'hora de confegir la seua *Vita Christi*: sense Maria, no hi ha redempció i, per tant, per a endinsar-se en el relat del complex procés que aquesta suposa, que tot just s'inicia en el capítol XI, cal començar per la presentació i l'etopeia hiperbòlicament positiva de qui anava a ser l'instrument principal de què es valdria Déu per a possibilitar-la.

4. EVA, IMPULSORA DE LA REDEMPCIÓ

La que podem considerar com a segona part de la *Vita Christi* (capítols XI-L-XIII), és molt més extensa que la primera, i recull el tortuós itinerari de les primeres passes del procés redemptor. No resulta gens ni mica gratuït que aquest s'iniciï amb posterioritat al naixement de Maria i a les súpliques que aquesta eleva a Déu, des de ben menuda, perquè actue decididament a favor de la remissió del pecat mitjançant la seua encarnació. En aquesta part, ofereixen un interès molt especial els capítols XI-XIX. Fixem-nos-hi: l'escenari, que fins ara havia estat el món terrenal en què viu Maria amb els seus pares, es trasllada als llimbs, un espai de naturalesa sobrenatural, on, segons la Bíblia, romanien les ànimes dels patriarques veterotestamentaris, mentre esperaven l'anhelada vinguda de Jesús al món per a alliberar-les. És en aquest marc on se'ns presenta un Adam cavil·lós, consirós i angoixat per sentir-se responsable dels mals i del dolor derivats de la falta que, molt de temps enrere, va cometre induït per la seua dona Eva. La veu narradora ens informa, tot seguit, que tant ell com "los que ab ell eren tingueren consell dins los llimbs on se trobaven" (XI, p. 81), cosa que propicia una important i ben extensa intervenció de la "mare¹⁸ Eva", adreçada en particular al seu home.

¹⁷ Remet, de bell nou, a la bibliografia esmentada en la nota 13.

¹⁸ Al llarg de tota la *Vita Christi*, Eva rep un tracte d'extraordinària consideració i respecte, com palesen les aposicions o els adjectius que se li apliquen, sempre més relacionats amb la seua condició de mare respectable del gènere humà que amb la de primera pecadora i causant de totes les desgràcies d'aquest (Alemany, 2012, pp. 329-337).

La primera dona de la humanitat hi assumeix amargament la responsabilitat principal del pecat original de desobediència a Déu, que tan nefastament ha repercutit no sols en Adam, sinó en totes les generacions posteriors de descendents:

—¡Oh, Adam senyor! Aquesta dolor mia és, principalment, car jo he llançat a vós i als fills meus en tanta dolor e pena, e en cascú de vosaltres jo só turmentada. Si a nostre Senyor plaïa, jo volria passar la pena per tots, puix só causa del pecat, e vós, senyor Adam, e los fills meus, fósseu delliures de captivitat, e cobràsseu l'heretat vostra, qui per l'errada mia haveu perduda (XI, p. 81).

Però aquest lament inicial evoluciona progressivament cap a un discurs en clau positiva, en què s'al·ludeix a dues grans raons per les quals és possible creure en l'esperança d'una futura restauració de la benaurança perduda, sobretot, després d'un temps de penitència tan llarg –5.000 anys (XI, p. 63)– que bé mereix ser tingut en compte per la misericòrdia divina. En primer lloc, Eva recorda a Adam un somni que ell havia tingut, abans de ser expulsats del paradís, del qual havia parlat a ella en diverses ocasions. En aquest somni, com li porta a la memòria Eva, li va ser revelat “que nostre senyor Déu vostra carn pendria, e que·s faria home” (XI, p. 82). En segon lloc, Eva rememora també al seu espòs com, el dia en què cometeren el pecat, Déu maleí el dimoni que, en forma de serp, els havia temptat, i li vaticinà que, així com ell havia dut la perdició a una dona i a la seua gent, també una dona en prendria revenja contra ell en l'esdevenidor i el destruiria:

E a mi, senyor, acorda que aquel dia dolorós que fom llançats de l'heretat nostra, qui es deia paraís terrenal, nostre Senyor Déu, irat contra la serp que a mi havia decebut, dix a ella: *Ipsa conteret caput tuum*. Volent dir al diable, qui prenint forma de serp m'havia enganat, que per dona li seria trencat lo cap (XI, p. 82).

A partir de tot plegat i amb la informació complementària que posseeix gràcies a una revelació, Eva dedueix que aquesta segona dona que vencerà el diable no pot ser altra que una excepcional i virtuosa donzella de Judea, que, segons la informació de què disposa, ha estat “preservada per la potència divina d'aquella llei comuna que fon imposada per lo nostre pecat” (Ibidem) –és a dir,

que és immaculada, que està exempta de la taca transmesa a tots els humans a partir de la falta dels primers pares– i que, a més, ja es troba en “edat de matremoni, car, segons lo compte que jo tinc, ja passa los dotze anys”, o siga, que ja pot engendrar fills (Ibidem). Es tracta, evidentment, de la Verge Maria.

És a partir d’aquest instant quan cobra tota la plenitud de sentit la primera part de l’obra, els deu capítols inicials en què se’ns ha presentat *in extenso* la figura excepcional de Maria, tan preocupada, com hem vist, per la redempció des de la infantesa, sense sospitar encara que seria precisament ella qui, en l’esdevenidor, hauria de possibilitar que aquesta es fera realitat amb el seu valuós concurs. Que, quan el lector de l’obra arriba als capítols XI-XIX, tinga ja un coneixement previ de l’existència i característiques de Maria, permet que siga capaç de deduir la lògica amb què aquests es relacionen amb els anteriors.

Així, doncs, de la mateixa manera que la filla de Joaquim i Anna prega a Déu durant el seu ascens al temple per la remissió general del pecat original, ara és curiosament Eva, la responsable principal d’aquest, qui, sense deixar-ne d’assumir la seua culpabilitat, palesa la seua preocupació per les conseqüències que se’n derivaren, ensems que enceta un discurs en què apunta indicis raonablement esperançadors.

No obstant això, el paper d’Eva, en el procés de restauració de la benaurança perduda pel seu antic comportament erràtic, va bastant més enllà, ja que, a partir de la conjuminació dels dos fets pretèrits que li recorda a Adam, als quals m’he referit, i del fet present de l’existència de Maria, proposa al seu company impulsar un ambiciós pla d’actuació, que passa, en primer lloc, per implorar la clemència de Déu i oferir-li la Verge com a esposa i instrument redemptor eficient:

Ara em par a mi que és hora de cridar e demanar al nostre creador e Senyor misericòrdia e perdó. Car, si a sa majestat plaurà havernos mercé, e humiliarse tant que es vulla unir ab la natura nostra, oferirli hem aquesta excel·lent senyora e filla nostra, si plaurà a sa clemència pendrela per esposa, puix sa majestat l’ha tant dignificada e de singulars dons dotada que dóna atreviment a nosaltres de pensar en aquest matrimoni (XI, pp. 82-83).

Tot seguit i, com sempre, sense deixar de reconèixer la seua culpabilitat en la caiguda del gènere humà, demana a tots els seus descendents que pregunten

encaridament al Senyor que pose fi als efectes del pecat i restablisca el bon orde perdut, petició que aquests atenen:

—¡Oh, fills, cridau e no cesseu! Nomenauvos fills meus, perquè la piadosa dolor de la mare vostra pus fàcilment moga la clemència divina a haver mercé de vosaltres. Jo, trista mare, qui us devia guardar, per tendrea d'amor, de tot dan e perill, vos he llançats en tanta dolor e misèries. Jo, qui us devia conservar l'heretat vostra, vos he procurat captivitat trista e penosa, e ara, fills, ajudar no us puc. Recorreu ab gran fiança a aquell qui ajudar vos pot [...].

E los atribulats fills, oïda l'amonestació de la senyora mare sua, començaren a reclamar e cridar la misericòrdia divina, dient:

—[...] suplicam la mercé vostra vulla donar fi a l'exili nostre! [...] ¡Oh, Senyor! Rompeu los cels e devallau, car sens vós perim; ajudau nos, creador nostre [...] (XI, p. 84).

Al seu torn, els descendents d'Adam i Eva, a fi de reforçar la seua petició, sol·liciten l'ajut de “los ciutadans de paraís, qui són los sants àngels” (XI, p. 84). Aquests no dubten un instant a comparèixer davant de Déu per a pregar-li “atorgar a aquests miserables fills d'Adam la petició sua” (Ibidem).

És així com Eva, dels llimbs estant, esdevé la impulsora decisiva d'una concatenació d'actuacions, que, finalment, cristal·litzaran en la consecució de l'objectiu anhelat amb la participació decisiva de Maria, tal com veurem a continuació.

5. MARIA, FAUTORA PRINCIPAL DE LA REDEMPCIÓ

El Senyor escolta les pregàries de les criatures humanes i de les celestials, activades per Eva i, abans de prendre una decisió sobre el fons de l'assumpte que li ha estat plantejat, decideix enviar un emissari a la Terra perquè la inspeccione i li certifique de primera mà “de què es clamen [els humans], ne que demanen, ne si tenen res per a pagar lo rescat¹⁹” (XI, p. 85). L'enviat de Déu,

¹⁹ L'al·lusió a un rescat és altament interessant, en la mesura en què insinua la clau de la redempció: la vida del mateix Déu encarnat en un humà, Jesús, serà justament el preu que caldrà pagar com a rescat de la humanitat caiguda a causa del pecat.

que no és altre sinó l'arcàngel sant Miquel²⁰, després de constatar les penúries de tota mena que afecten la humanitat, es dirigeix als llimbs, on manté una conversa amb Adam, sempre afligit per la seua culpa, a qui l'arcàngel garanteix la seua intercessió davant del Senyor perquè execute la redempció (XII, pp. 85-87). I és en aquest punt quan Adam, a fi de contribuir en la consecució efectiva d'aquesta, comunica al seu interlocutor que ofereix a Déu Maria, la millor de les seues descendents, tot seguint al peu de la lletra la proposta que Eva ja havia plantejat anteriorment (XI, p. 82)²¹:

—¡Oh, Miquel! ¿Què puc jo oferir al creador meu? Car, perden la sua gràcia, fui despullat de tot bé. No trobe en mi sinó pecat e infinides misèries. Los fills meus tots són nats en lo temps de la captivitat mia: no puc fer d'ells oferta. Veritat és que la bonea divina m'ha donat una filla de tanta singularitat, que ja en la sua concepció li ha mostrat nostre senyor Déu tanta favor e amor que és estada apartada e separada de tota la culpa mia [...]. Aquesta senyora e filla mia, lo temps de l'edat sua són tretze anys, poc més²² [...]. ¿Si aquesta us par, Miquel gloriós, que per mi dega ésser oferta davant la majestat divina com a filla mia e de la pròpia natura e carn mia? (XII, p. 87).

L'alt comissariat celestial rep amb gran satisfacció l'oferiment d'Adam i ratifica les qualitats, el mèrit i l'oportunitat de la persona triada per a ser oferta a Déu:

—¡Oh, Adam! ¿De qui em parlau? ¿De la senyora Maria de Natzaret? ¡Si sabíeu quant li só servidor! No cregau que l'excel·lència e virtuts d'aquesta senyora puga ésser coneguda, sinó sols per aquell que tan singular l'ha creada [...]. Car siau cert, Adam, que los servidors e lleals amadors d'aquesta senyora no poden perir eternalment. Congoixes e dolors poden passar per algun temps, emperò a la final los serà feta misericòrdia per intercessió sua. E per ço vós, Adam,

²⁰ Aquest arcàngel, que, no per atzar, rep el tractament de *visrei* al llarg de tota la *Vita Christi*, intervé de manera rellevant en alguns dels passatges més transcendents de l'obra.

²¹ Vegeu, *supra*, l'apartat 4 d'aquest mateix article.

²² Interessa subratllar com la versemblança de la cronologia interna és total quant a l'edat de Maria i, en general, en altres aspectes de tota la *Vita Christi*. Quan Eva s'hi refereix per primera vegada, diu que té dotze anys (XI, p. 82). Ara, ja transcorregut un cert temps d'ençà de les primeres passes del procés de la redempció, ja en té tretze.

haveu molt bon acord de presentar aquesta senyora, filla vostra, a la majestat divina, e fer escut d'ella a cobrir e reparar les errades vostres [...] e del fruit d'ella menjarà tota la generació humana, car, per lo mitjà de sa senyoria, vós, Adam, e la generació vostra, atenyereu aquell fruit tan desitjat de la gràcia e amor divina [...] (XII, pp. 87-88).

Tot seguit, el primer home de la creació encomana a sant Miquel que, juntament amb Misericòrdia i Pietat, les virtuts més adequades per al cas, comparezca davant del Senyor i li transmeta aquest oferiment (caps. XIII-XIV). Déu disposa que l'acceptació o no del perdó de la humanitat siga dirimida en una causa judicial, en què Misericòrdia, d'una banda, i Justícia, d'altra, dues virtuts que representen els dos punts de vista contraposats que cal valorar, actuen en el plet a mode de defensora, la primera, i de fiscal, la segona. És així com cadascuna d'aquestes interroga els seus testimonis respectius, Pietat i Veritat, proclius, la primera, al fet que la gran falta d'Adam i Eva siga perdonada, i, la segona, a no fer-ho, tot aportant els arguments en què fonamenten les seues posicions respectives.

Finalment, després de les raons adduïdes per les dues compareixents i de la ponderació d'aquestes (cap. XV), la causa es resol amb una resolució presa per consens per les dues antagonistes: tant l'una com l'altra, amb una sola veu, acorden implorar a Déu que accedisca a redimir la humanitat (cap. XVI), cosa que aquest accepta mitjançant una mena de sentència resolutiva: “[...] en lo consistori meu és deliberat jo trameta lo meu unigènit Fill en lo món, per delliurar los catius fills d'Adam, vull-vos comunicar qual serà la posada on serà receptat” (XVIII, p. 100), que no és altra sinó Maria, cosa que justifica, perquè, segons afirma, “de l'instant de la concepció sua, tostemps ha demanat e suplicat per la redempció humana”²³. I afegeix encara: “Aquesta jo he elegida eternalment per esposa mia e mare del meu Fill”, tot manifestant la seua voluntat que “per ella sien administrades totes les gràcies que delibere fer a natura humana” (XVIII, p. 100).

²³ Aquesta afirmació encaixa perfectament amb el que s'esdevé als IV i VI-VIII, en què, com hem vist, de manera absolutament prodigiosa, Maria, amb tres anys d'edat, ja clama al cel per la redempció. Vegeu, *supra*, l'apartat 3 d'aquest article.

Al remat, tant els precés de Maria, primer, quan encara és una xiqueta de curta edat, com, després, els d'Eva, els d'Adam, els dels seus descendents i els dels esperits celestials, units a l'extensa penitència feta pels primers pares durant 5.000 anys, han permés una decisió divina misericordiosa, que portarà al perdó del primer pecat i a la cancel·lació dels seus efectes perniciosos sobre la humanitat.

A partir d'aquest moment, els esdeveniments es precipiten, d'acord amb un rigorós orde lògic i ben coherent. Les virtuts decideixen visitar Maria, i dos d'elles, Misericòrdia i Pietat, s'adrecen prèviament als llimbs per a anunciar la bona nova als que hi habiten expectants. És ací on retrobem de bell nou Adam i Eva, els quals, una vegada assabentats de la joiosa resolució divina, i sempre estretament compromesos amb el pla salvador, pregunten ara al Senyor que Maria "preste consentiment en esta faena, perquè la redempció nostra sia prestament desempatxada" (XIX, p. 103). Tot seguit, ja en el món dels mortals, l'arcàngel sant Gabriel anuncia a Maria el pla diví, perquè esdevinga la mare de Déu redemptor encarnat, sense deixar de ser verge, i, amb l'ajut de les virtuts, li prega que accepti (caps. XX-XXXV), tal com ella fa, sense poder evitar una certa estupefacció. Automàticament i miraculosament concep Jesús en l'acte (cap. XXXVI).

6. MARIA I EVA CARA A CARA

En el context de les celebracions jubiloses que es duen a terme en el món terrenal i en el sobrenatural ran de la concepció del fill de Déu, entre les quals cal destacar l'homenatge que sant Miquel i tota la cort celestial –serafins, querubins, trons, dominacions, potestats, virtuts, arcàngels i àngels– reten a Maria (caps. XXXIX-LIX), ocupa un lloc particularment rellevant, al nostre propòsit, la visita d'acció de gràcies que li fan tots els habitants dels llimbs (cap. LX), a fi d'"adorar lo seu divinal prenyat e besar les mans a sa mercé" (LX, p. 166). Aquesta excepcional eixida dels llimbs, que, en puritat, no correspondria perquè la redempció no ha fet més que començar i encara està lluny de culminar, s'explica com el fruit d'una súplica d'Adam a Misericòrdia. Sant Miquel, a qui se li encomana una funció pròpia d'un cap de protocol o d'un mestre de cerimònies, ordena escrupolosament el seguici de personatges

veterotestamentaris que, encapçalats per Adam i Eva i acompanyats per parelles de virtuts, abandonen pel temps estrictament necessari la seua llar mil·lenària per a adreçar-se a la casa on habita Maria en el món terrenal.

D'acord amb les instruccions de sant Miquel, és Adam el primer a saludar la Verge i, tot seguit, Eva. Resulta particularment suggestiva la trobada de les dues dones, les paraules que creuen i les actituds que adopten l'una respecte de l'altra. És la primera vegada que es troben, que es coneixen, que es veuen cara a cara. Eva, amb el seu pecat de desobediència a les prescripcions divines, instigada pel diable, ha alterat greument l'orde de coses previst per Déu en el moment de la creació de l'univers i és, per tant, un personatge generalment estigmatitzat, tant en la tradició religiosa culta com en la popular. En les antípodes, Maria és l'ésser concebut *ad hoc* per a ser la mare no menys miraculosa de Jesús, qui, amb el seu testimoni i amb la seua immolació acceptada, perdonarà l'execrable falta d'Eva i lliurarà el món de les conseqüències nefastes que se'n derivaren. Tanmateix, la narració de la trobada d'aquestes dones que ofereix la *Vita Christi* no conté ni el més mínim element que les oposi antagonicament, sinó que més bé traspua una total empatia entre elles, tal com podem observar en el fragment que, malgrat la seua extensió, crec oportú citar de manera fragmentària:

E [...] acostà's la venerable mare Eva per fer reverència a sa altesa, la qual, veent-la, se llevà de peus, rebent-la ab molta amor e honor, com a mare molt cara [...]. E la dita mare Eva, prostrada en terra, adorà lo seu redemptor e dix²⁴:

—[...] ¡Oh, Senyor! ¡E maleït sia lo meu poc saber, que així m'ha llunyat de vós, vida mia, per tant llong temps, e no solament a mi, ans a tots mos fills, per l'errada mia! [...] Car érem, Senyor tots molt lluny de vós per la iniquitat mia: ara, redemptor meu, som retornats molt prop de vós [...] per la humanitat que presa haveu deliberant escampar la vostra sang per la salut mia [...].

E, dit açò, dreçà's aquella santíssima mare Eva ab fervor d'amor; e prenint les mans de la senyora, ab tot que sa senyoria no ho volgués permetre, besava aquelles, dient:

—¡Oh, senyora! ¡lleixau-me besar aquestes mans vostres, per qui tant de bé he aconseguit! [...] Car no he altre solaç ni deport sinó tocar e mirar e contemplar a vós, senyora mia, mare del meu redemptor.

²⁴ Òbviament, s'adreça al redemptor que encara està formant-se en les entranyes de Maria.

E llevant-la sa senyoria ab una singular familiaritat e amor, abraçant-la e besant-la, dix-li:

—Bé siau vinguda, mare mia e de tota humana natura. Veus ací lo Senyor, que tant haveu desitjat e cridat. Adelitau-vos en ell, car aquest és remei de vostres dolors [...].

E, oint açò Eva, besava aquell ventre de sa senyoria ab goig no recontable, dient:

—¡Oh, senyora! ¡I quin tabernacle és aquest tan gloriós en lo qual és tancat i clos lo qui no pot ésser comprés: la majestat infinida habita en estreta sala! [...]; car obligada só eternalment a lloar e beneir lo puríssim concebiment vostre, per lo qual só misericordiosíssimament deliurada de les mans iniques qui volien la mia ànima! (LX, p. 168).

La seqüència està farcida d'elements altament interessants. Eva, ara davant d'una Maria ja embarassada de Jesús, entona per enèsima vegada el *mea culpa* amb sentides al·lusions a la seua *errada* i *iniquitat*, alhora que agraeix al futur redemptor, encara en el claustre matern, que haja decidit pagar amb la seua sang el preu de la salvació de tota la humanitat. Per la seua banda, Maria no fa cap tipus de recriminació a Eva pel seu vell –però transcendent per les seues nefastes conseqüències– pecat, sinó que, pel contrari, l'aconhorta tot dient-li que el fill que porta al ventre serà el remei de tots els seus mals.

L'actitud de totes dues dones contribueix, doncs, a crear un clima seré, empàtic i positiu, que es reflecteix en la gestualitat extremadament cortesa²⁵ i cordial que, recíprocament, adopten l'una respecte de l'altra: Eva s'acosta a la Mare de Déu, que està asseguda, per a retre-li reverència; aquesta última s'alça per a rebre-la amb respecte i afecte; Eva es prostra davant la Verge embarassada, amb la intenció de besar-li les mans²⁶ en senyal de gratitud, cosa que Maria no permet, sinó que, ans al contrari, l'alça per a abraçar-la i besar-la afectuosament; Eva, en fi, besa el ventre de la Mare de Déu, per haver esdevingut el *tabernacle* del misericordiós alliberador de la seua ànima. Si,

²⁵ Des de Fuster (1968, pp. 153-174), sabem com l'autora trasllada a la seua obra els usos protocol·laris de la cort, amb els quals, de ben segur, va poder familiaritzar-se mentre es criava en el palau reial de València sota els auspicis de la reina Maria.

²⁶ Per la significació dels diversos tipus de bes a l'Edat Mitjana, vegeu l'aportació de Cacho (1993), que, tot i aplicar-se al *Tirant lo Blanc*, és vàlida per a l'obra de sor Isabel de Villena.

a tot plegat, afegim la recurrència de l'aposició de *mare* i d'epítets tals com *venerable*, *molt cara* i, fins i tot, *santíssima*, que s'apliquen a la primera dona de la creació, haurem de concloure que res o molt poc queda d'aquella oposició Eva/Ave de què es feia ressò Jaume Roig a l'*Espill* i a la qual m'he referit tot just començar aquest article.

La importància del capítol LX, l'únic de tota l'obra en què es fa coincidir Eva i Maria, em sembla, doncs, crucial, en la mesura que potser siga el que, d'una manera més punyent, permet constatar la neutralització del pecat original, gràcies a un procés redemptor que, bé que encara incipient, cristal·litza en la perfecta sintonia entre Eva i Maria, els dos exponents més emblemàtics del binomi pecat/virtut.

7. MARIA I EVA ENTRE EL NAIXEMENT I L'ASCENSIÓ DE JESÚS

Si en tot el procés previ al naixement de Jesús l'actuació de Maria i Eva i, fins i tot, la interacció implícita entre elles, assoleix una indubtable rellevància en la *Vita Christi* de sor Isabel, això deixa de ser així a partir del moment en què el fill de Déu encarnat ve al món. Des d'ara serà, lògicament, Maria qui ocuparà un paper central en l'obra, tal com es dedueix de la seua presència omnímoda en, pràcticament, tots els capítols compresos entre el LXV –naixement de Jesús– fins a l'últim, el CCXCI –assumpció de la Verge–, tot passant, especialment, pels molt abundants que es dediquen a la passió, mort, resurrecció i ascensió de Jesús (CXXXXI–CCLVIII), amb qui la Verge, com a mare, compartirà el seu patiment en clau humana.

Però, en el cas d'Eva, tot és ben diferent. En efecte, com hem dit reiteradament, la seua importància en l'obra rau en el fet que, malgrat haver estat la causant de la pèrdua de la benaurança de la humanitat, esdevé una impulsora decisiva del pla redemptor que possibilitarà anul·lar els efectes negatius del seu pecat. És per això que, una volta feliçment engegada la redempció amb la concepció prodigiosa de Maria i amb el naixement de Jesús (cap. LXV) que se'n deriva, Eva desapareix de les pàgines de la *Vita Christi* fins al capítol CXC VII, ja després que el Senyor haja expirat en la creu (cap. CLXXXVI), tal com veurem tot seguit. Com sabem, aquesta mort suposa la culminació del

pla redemptor, i així ho certifica el mateix Jesús quan, en els últims instants de la seua vida, no s'està d'ordenar a sant Miquel:

—Anau a la majestat del meu Pare, e digauli que ja sap la clemència sua com jo he emprés aquesta batalla per obediència sua e amor de natura humana, e que l'he portada a fi acabant complidament tot lo que sa majestat ha ordenat e los profetes han profetitzat; per qui sia de sa senyoria declarar natura humana ésser delliura e solta de tota culpa, e revocar la sentència de mort eternal a ella donada, puix jo llargament he pagat tots los seus deutes (CLXXXV, p. 404).

Immediatament després del decés del Senyor (cap. CLXXXVII), la seua ànima davalla als llimbs per a satisfacció dels que hi habiten, els quals li reten gratitud. En aquest context, s'inscriu la reaparició d'Eva, qui adreça a l'esperit de Jesús un extens parlament en què també li manifesta el seu agraïment més pregon i, a mode de *flashback*, rememora la seua història i, molt especialment, la pàgina més obscura d'aquesta:

—¡Oh, mon Déu i Senyor, creador e redemptor meu! ¡Gràcies infinides sien fetes a la clemència vostra, qui ab tanta liberalitat e misericòrdia haveu reparat l'errada mia! Jo, Senyor, fui causa al marit meu de pecar e corrompre tota natura humana. E vós, Senyor, l'haveu reparada e salvada, que altri no hi bastava (CXC VII, p. 420).

En aquesta mateixa intervenció, Eva evoca el personatge de Maria en uns termes que tornen a suggerir el *feeling* entre les dues dones i, com ja he dit més amunt, l'anul·lació de l'antitesi que originàriament representen, per mor de la redempció a la qual totes dues han coadjuvat:

[...] com jo pensava quina dolor sentria aquella singular senyora i filla mia, que havia a ésser mare vostra, quan veuria e sentiria les dolors e penes de vostra senyoria, les quals sofríreu per lo pecat e culpa mia, jo havia tanta compassió d'aquella senyora, que cuidava morir; e, inflamada tota en l'amor sua, suplicava-la que, com fos en lo món venguda, se recordàs de mi e de les mies filles, e ens recaptàs misericòrdia e perdó, i que li plagués ésser advocada de les dones, les quals jo havia llançat en tanta dolor e misèria, de les quals ella havia a ésser reparadora e mare e senyora (CXC VII, p. 421).

No es tracta d'un assumpte menor, ja que, de bell nou, tot i que ara sense comptar amb la presència simultània de les dues dones, es torna a fer palesa la complicitat evident que comparteixen, per bé que en aquest cas siga només la primera pecadora qui la manifeste en relació a Maria. Per altra banda, el parlament d'Eva dona peu a una resposta de l'ànima del Senyor, en la qual ratifica categòricament el perdó de la falta comesa per aquesta, en el marc d'unes paraules altament interessants, des de la perspectiva filògina amb què sor Isabel escriu la *Vita Christi*:

Veniu, venerable mare, per mi molt amada; acostau-vos a mi e sereu coronada segons mereix vostra virtuosa penitència, car ja són finides les vostres dolors [...]. Ja lo vostre pecat és remés e perdonat [...]. Gran és estat lo vostre pecat, e gran redemptor haveu mereixcut per mitjà de la vostra digna penitència. E si vós haveu molt damnificat lo món per lo vostre pecat, jo l'he molt més embellit, sens comparació, e dignificat, per la mia passió e mort [...]. E ab aquest exemplar de la mia mort molts pendran martiri e aconseguiran grans graus de glòria. No solament hòmens, mes encara dones, ab gran ànimo gosaran perdre la vida per atényer la gran corona de martiri. E, llavors, d'aquelles singulars e virtuoses filles vós sereu molt alegre e gojosa, quan coneixereu ésser per mi tan amades e estimades, per les grans obres sues, que als hòmens passaran en fortalea d'amor. E per ço los he donat per capitana e senyora la mia mare, perquè les guard e les defena d'aquells que d'elles mal volran parlar. E vull que vós siau tenguda en gran reverència e devoció per hòmens e dones, com a mare singular de tots, e que per ells contínuament sereu intercessora en la meua presència, especialment per les dones, a les quals jo faré innumerables gràcies per amor vostra, si conec que us han en singular devoció e reverència [...] (CXCVII, p. 421).

La mítica primera pecadora de la història, gràcies a la seua prolongada i sincera penitència i, alhora, al fet d'haver estat una impulsora decisiva del procés redemptor, una vegada que aquest ha culminat, mereix el reconeixement especial del Senyor, qui la fa creditora de la reverència de tota la humanitat i, d'una manera molt particular, de les dones, de les quals, al seu torn, ha estat nomenada capitana la Mare de Déu. En consonància amb tot plegat, els àngels, que també hi són presents, adverteixen als humans: “¡Oh, pecadors! No oblideu aquesta venerable mare; car ella és tan accepta al nostre Déu e Senyor que us

pot molt fàcilment impetrar misericòrdia, salut e pau” (CXC VII, p. 422), cosa que implica l’atribució a la pecadora penedida i perdonada d’un paper mediador, anàleg al que tradicionalment es reconeix a la Verge Maria i, al capdavall, una certa equiparació a ella.

Eva encara tornarà a reaparèixer en l’obra unes quantes vegades més, com ara en la seqüència en què els habitants dels llimbs, entre els quals encara es troba, li supliquen que intercedisca davant del Senyor, perquè els atorgue la gràcia de poder visitar, en contemplació imaginada, el Mont Calvari, a fi de retre gràcies davant del cos físic de Jesús abans que el davallen de la creu (cap. CCI), demanda que els és acceptada. Una vegada allí, després de l’adoració d’Adam (cap. CCIII), els dos capítols següents contenen, respectivament, com “la ferventíssima mare Eva, abraçant la creu, adorava lo cors del Senyor e, besant la terra, abeurada de la preciosa sang, regraciava la sua copiosa redempció” (CCIV, p. 430), i com “llançada als peus de la senyora [Maria], ab inestimable amor exalçava e lloava aquella, suplicant per les sues filles” (CCV, p. 431). Aquests dos capítols es desenvolupen a partir de l’esquema habitual d’evocar consecutivament el pecat original i la redempció que, just amb la recent mort de Jesús, acaba de produir-se, si bé, mentres que en el CCIV les paraules de gratitud s’adrecen a Jesús mort, en el CCV ho fan a Maria, que, transida de dolor, jau esmortida al peu de la creu.

Així mateix, després d’aquesta contemplació imaginada, Eva és un dels personatges que participa en el ball amb què els habitants dels llimbs celebren la bona nova i té l’alt honor de fer-ho com a parella de sant Miquel, la més alta jerarquia de l’orde dels arcàngels (CCVII, p. 433). Per altra part, quan l’ànima de Jesús decideix eixir dels llimbs per a incorporar-se de bell nou al seu cos que jau en el sepulcre, a fi que es produísca la resurrecció, totes les figures veterotestamentàries ja redimides formen un seguici d’acompanyament que encapçala Adam, “portant la sua virtuosa muller per la mà” (CCXXXVI, p. 479). Finalment, tot just després de l’ascensió del Senyor (cap. CCLVIII), qui ha pujat al Cel juntament amb tots els personatges veterotestamentaris, ja una vegada en la Glòria, hi aposenta Adam i Eva en l’espai propi dels serafins, és a dir, els esperits celestials que pertanyen al grau més important d’aquests i que, amb els querubins i els trons, constitueixen la primera jerarquia angèlica, aquella que té el privilegi exclusiu de contemplar directament Déu i lloar la seua glòria.

8. CONCLUSIONS

La *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, com totes les obres homònimes o parahomònimes del mateix gènere que s'escriuen a l'Edat Mitjana, és un text novel·lat, de caràcter didascàlic, al servei del foment de la devoció en Crist, a partir de la contemplació imaginada i molt plàstica de les seqüències de la seua vida que tenen un major potencial emotiu, d'acord amb les pautes de la meditació franciscana. L'autora, tot i disposar d'uns models de referència, hi incorpora uns trets inequívocs d'originalitat, en bona mesura determinats per la condició femenina del destinatari model de l'obra. Aquesta és la raó de la importància que hi assoleixen les dones, tant per la seua considerable presència numèrica, com per la sistemàtica consideració positiva que se'ls hi atorga o el paper decisiu que algunes d'elles arriben a assolir en el desenvolupament dels fets narrats. Aquestes dues premisses de partida, cristocentrisme i filogínia, projecten llum a l'hora d'entendre d'una manera cabal el triangle Crist-Maria-Eva i, particularment, la singular relació empàtica i col·laborativa que s'estableix entre les dues dones.

El millor instrument per a fomentar la devoció en Crist no podia ser un altre que organitzar l'obra al voltant de l'eix cardinal de la redempció de la humanitat, caiguda ran del pecat original, que Déu executa, precisament, mitjançant la seua encarnació en Jesús, un home terrenal que, tanmateix, no perd la seua essència divina. Si la figura de Jesucrist té algun sentit de primeríssim orde és el fet d'haver estat l'agent decisiu de la restauració del primitiu estat de benaurança plena de què gaudien els humans en ser creats, i que ells mateixos, per la seua feblesa i torpor, trencaren. És raonable, doncs, que el procés redemptor esdevinga el *leitmotiv* de la *Vita Christi*, perquè resulta la millor eina per a promoure l'adhesió agraïda dels humans a la figura de Jesús.

El paper de Maria en la redempció ha estat sempre considerat com a fonamental, ja que és ella qui accedeix a convertir-se en instrument necessari a través de la cessió del seu cos a Déu, perquè aquest pugua engendrar-hi el seu fill Jesús. Des d'aquesta òptica, era absolutament previsible que sor Isabel atorgara a la Verge un paper especialment rellevant en la seua obra, encara més si tenim en compte la filogínia que impregna tota la *Vita Christi* i, en particular, la dimensió medidora en els conflictes entre Déu i els éssers hu-

mans, atribuïda tradicionalment a Maria i tan particularment fecunda en les literatures medievals.

Contràriament, la tradició culta i popular han contribuït a generar en l'imaginari col·lectiu un perfil d'Eva ben antitètic al de la Mare de Déu. La primera dona de la humanitat, en tant que responsable d'haver cedit a la temptació del dimoni perquè desobeïra Déu i, alhora, d'haver incitat Adam perquè també ho fera, és la causa del trencament de l'orde perfecte instaurat pel Creador i, en conseqüència, del càstig infligit per aquest, no sols a ella i al seu home, sinó també a tots els seus descendents. Tanmateix, sor Isabel de Villena en proporciona una imatge ben diferent. Sense defugir en cap moment les referències directes a la gravetat del pecat original que va cometre i a les conseqüències que se'n derivaren, Eva és, també, paradoxalment, qui, dels llimbs estant, estimula l'engament del procés redemptor, gairebé d'una manera paral·lela a les pregàries que, amb el mateix fi, eleva a Déu Maria, des del món dels mortals, i des de poc després d'haver nascut. Per aquesta raó, entre aquestes dones s'estableix una complicitat implícita constant, que es visualitza amb rotunditat en l'única seqüència en què totes dues coincideixen en un mateix escenari.

En les pàgines de la gran escriptora valenciana, Eva, causa i origen de la pèrdua de la benaurança de la humanitat, que en cap moment nega ni se li deixa d'imputar, per mor del penediment i de la penitència, muta el seu perfil en esdevenir part de la redempció duta a terme per Déu/Jesús, tot formant amb Maria un tàndem femení ben productiu, que relativitza, si no és que anul·la, l'esquemàtica oposició Eva/Ave tradicional. Aquesta és la tesi que, en clau positiva i esperançadora, s'aplica a plantejar amb encert la lúcida abadessa de la Trinitat, a través d'una visió pragmàticament (Criado, 2016) filògina de la mare de tots els mals.

BIBLIOGRAFIA

Aichinger, W. (2003). Isabel de Villena: la imaginación disciplinada. En W. Aichinger, M. Bidwell-Steiner, J. Bösch i E. Cescutti (eds.), *The Querelle des Femmes in the Romania: Studies in honour of Friederike Hassauer* (pp. 57-69). Wien: Verlag Turia + Kant.

- Alemany, R. (1992). La *Vita Christi* de sor Isabel de Villena: ¿un texto feminista del siglo xv? En C. Segura Graiño (ed.), *La voz del silencio, I: Fuentes directas para la historia de las mujeres (siglos VIII-XVIII)* (pp. 251-264). Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna.
- Alemany, R. (2012). Una visión filógina de Eva y María Magdalena. *Cultura Neolatina, LXXII*, 3-4, 199-223.
- Arnau, R. (2001). *La encarnación, historia contemplada en el Vita Christi de sor Isabel de Villena. Discurso leído el 24 de mayo de 2001 en su recepción como académico de número por el Ilmo. Sr. Dr. D.... y contestación del académico de número Ilmo. Sr. Dr. D. Francisco Roca Traver*. Valencia: Real Academia de Cultura Valenciana.
- Arronis, C. (2016). Dos lecturas de la vida de María: la *Vita Christi* de Isabel de Villena y la *Vida de la sacratissima verge Maria* de Miquel Peres. *Mirabilia Journal*, 22, 128-153.
- Cacho, J. M. (1993). El beso en el *Tirant lo Blanch*. En J. Romera (ed.), *Ex Libris. Homenaje al profesor José Fradejas Lebrero*, 1 (pp. 39-57). Madrid: Departamento de Literatura Española y Teoría de la Literatura de la UNED.
- Cantavella, R. (1986). Isabel de Villena, la nostra Christine de Pisan. *Encontre*, 2, 79-86.
- Cantavella, R. (1987). *El debat pro i antifeminista en la literatura catalana medieval*. Tesis doctoral inédita. Universitat de València.
- Cantavella, R. (2011). Intellectual, Contemplative, Administrator: Isabel de Villena and the Vindication of Women. En X. de Ros i G. Hazbun (eds.), *A Companion to Spanish Women's Studies* (pp. 97-107). Woodbridge: Tamesis.
- Cantavella, R. (2015a). Isabel de Villena i família. Una reconsideració biogràfica. *Anuario de Estudios Medievales*, 45/2, 715-732.
- Cantavella, R. (2015b). La *Vita Christi* d'Isabel de Villena: referents i escriptura. En L. Badia (dir.), *Literatura Medieval II: segle xv* (pp. 390-408). Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Editorial Barcino - Ajuntament de Barcelona.
- Cortijo, A. (2016). Sor Isabel de Villena: de la *religio amoris* al *amor religionis*. *Mirabilia Journal*, 22, 1-29.
- Criado, M. (2016). La narración como vehículo de cohesión grupal: aprendizaje experiencial, experiencia colectiva y sublimación en la *Vita Christi* de Isabel de Villena. *Mirabilia Journal*, 22, 78-95.

- Escartí V. J. (2016). Sobre la voluntat didàctica en la obra de sor Isabel de Villena. *Mirabilia Journal*, 22, 57-76.
- Esteva, L. (2016). Isabel de Villena, una mirada teològica en femeníno muy singular Isabel de Villena. *Journal*, 22, 154-175.
- Furió, J. M. (2018). *Introducció al Cartoixà*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Fuster, J. (1968). El món literari de sor Isabel de Villena. En J. Fuster, *Obres completes*, I (pp. 153-174). Barcelona: Edicions 62.
- Fuster, J. (1968). Jaume Roig i sor Isabel de Villena. En J. Fuster, *Obres completes*, I (pp. 175-212). Barcelona: Edicions 62.
- Graña, M. M. (2011). Un paradigma femeníno de excelència política. La Virgen María en la *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena. *Miscelánea Comillas: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, 134, 69, 305-324.
- Graña, M. M. (2016). Mariologia, reginalidad y poder en Isabel de Villena. Una teoria política femenína del segle xv. *Mirabilia Journal*, 22, 97-127.
- Hauf, A. (1981). L'espiritualitat catalana medieval i la *devotio moderna*. En *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (pp. 85-122). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Hauf, A. (1990a). Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les *Vitae Christi* medievals. En A. Hauf, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval* (pp. 323-397). València - Barcelona: Institut de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Hauf, A. (1990b). El món cultural de sor Isabel de Villena. En A. Hauf, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval* (pp. 303-321). València-Barcelona: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Hauf, A. (1991). Text i context de l'obra de sor Isabel de Villena. En *Literatura valenciana del segle xv* (pp. 91-124). València: Consell Valencià de Cultura.
- Hauf, A. (1998). Corrientes espirituales valencianas en la baja Edad Media (siglos xiv-xv). *Anales Valentinus. Revista de Filosofía y Teología*, 24, 48, 261-302.
- Hauf, A. (2006). *La Vita Christi de Isabel de Villena (s. xv) como arte de meditar*. Valencia: Biblioteca Valenciana.

- Martínez de Toledo, A. (1970). *Arcipreste de Talavera o Corbacho* (ed. J. González Muela). Madrid: Castalia.
- Martínez de Toledo, A. (1979). *Arcipreste de Talavera o Corbacho* (ed. M. Gerli). Madrid: Cátedra.
- Papa, C. (1994). *Car vos senyora sou la gran papesa*. Mariologia e genealogie femminili nella *Vita Christi* di Isabel de Villena. En M. C. Graña Cid (ed.), *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos XIII-XVII)* (pp. 213-225). Madrid: Asociación Cultural Almudayna.
- Peirats, A. I. (2019). La *Vita Christi* d'Isabel de Villena, misericòrdia restaurativa i profitosa doctrina al servei de la meditació. *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 14, 205-228.
- Roig, J. (2006). *Espill* (ed. A. Carré). Barcelona: Quaderns Crema.
- Roig, J. (2010). *L'Spill* (ed. A. I. Peirats). València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. 2 vols.
- Roig, J. (2014). *Espill* (ed. A. Carré). Barcelona: Barcino.
- Roís de Corella, J. (2020). *Lo Cartoixà* (ed. J. M. Furió, J. Oviedo, J. A. Aguilar i V. Garcia Peris). València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. 4 vols.
- Solomon, M. (1998). *The Literature of Misogyny in Medieval Spain: Arcipreste de Talavera and the Spill*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Twomey, L. (2013). *The Fabric of Marian Devotion in Isabel de Villena's Vita Christi*, Woodbrige - New York: Tamesis.
- Villena, I. de (1497). *Vita Christi*. València: Lope de Roca.
- Villena, I. de (1513). *Vita Christi*. València: Jorge Costilla.
- Villena, I. de (1527). *Vita Christi*. Barcelona: Carles Amorós.
- Villena, I. de (1916). *Llibre anomenat Vita Christi* (ed. R. Miquel i Planas). Barcelona: Biblioteca Catalana. 3 vols.
- Villena, I. de (2011). *Vita Christi* (ed. V. J. Escartí). València: Institució Alfons el Magnànim.